

УДК 330.341.1

О. В. Бабарика

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА ІННОВАЦІЙНОЇ СФЕРИ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Анотація. У статті проведено дослідження вітчизняної державної підтримки інновацій та державного регулювання інноваційних процесів у порівнянні з зарубіжним досвідом. Розроблено рекомендації щодо державної підтримки інноваційної діяльності в Україні.

Ключові слова. Інновація, державна політика, венчурний бізнес, інтелектуальна власність, патенти, авторське право, технології.

Summary. This article presents the study of domestic public support of innovation and state regulation of innovation processes in comparison with international experience. The recommendations concerning state support of innovation activity in Ukraine are elaborated.

Key words. Innovation, state Policy, the venture business, intellectual property, patents, copyrights, technologies.

Постановка проблеми. У сучасному світі економічне зростання стало синонімом інновацій, а саме інноваційні процеси, супроводжувані великими витратами на НДДКР, створенням інфраструктури, впровадженню нововведень, дозволяють отримати креативне рішення проблеми, найбільш конкурентний продукт. Незважаючи на національні відмінності, загальною рисою всіх національних інноваційних систем є лідерство в забезпеченні трьох пріоритетів розвитку: науки, освіти та наукоємного виробництва.

Мета статті є проведення аналізу вітчизняної державної підтримки інновацій та державного регулювання інноваційних процесів у порівнянні з зарубіжним досвідом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження теоретичних та практичних аспектів інновацій зробили такі учені, як А. Александрова, О. Амоша, І. Бондар, В. Геєць, А. Гришин, М. Денисенко, Д. Черваньов, Л. Безчасний, Ю. Бажал, Г. Калитич, Б. Малицький, В. Соловійов, С. Валдайцев, С. Глазьев, П. Завлін, Н. Фонштейн, Д. Кокурін, А. Поручник, Н. Гончарова, А. Пересада.

Виклад основного матеріалу. Україна сьогодні ще має у своєму розпорядженні значний науковий потенціал, що відповідає, а за певними позиціями й переважає потенціал провідних країн-лідерів світового економічного розвитку. Одночасно ефек-

тивність використання вітчизняного потенціалу, на відміну від інших держав, украй низька.

Складності економічного розвитку країни в 90-ті роки призвели до фрагментації національного виробництва, до розриву ланцюга: наука — інновації — виробництво — споживання. Його відновлення шляхом формування високоефективного середовища технологічно-інноваційного розвитку є одним із найважливіших пріоритетів державної політики, яка має бути спрямована на підтримку бізнесу, пов'язаного з новими технологіями, і при цьому роль держави значно вагоміша, ніж при регулюванні звичайної економічної діяльності. Державна підтримка інновацій є запорукою інтеграції науки у виробництво, стимулювання ринкової ініціативи в процесі становлення нової економічної моделі.

Дослідження формування й проведення державної інноваційної політики в постіндустріальних країнах підтверджує, що соціально-економічний прогрес цих країн пов'язаний з інноваційним типом розвитку. Світовий досвід державного стимулювання інноваційної діяльності включає прямі й непрямі методи.

До прямих методів належать:

- надання пільгових кредитів підприємствам і організаціям, що здійснюють наукові розробки;
- безоплатна передача (або пільгові умови) державного майна та земельних ділянок для

організації інноваційних підприємств; розвиток інноваційної інфраструктури в регіонах;

— функціонування різноманітних програм, спрямованих на підвищення інноваційної активності бізнесу;

— державні замовлення, переважно у формі контрактів на проведення НДДКР, та забезпечення початкового попиту на нововведення;

— створення науково-технічних зон зі спеціальним режимом інноваційно-інвестиційної діяльності.

До непрямих методів відносять:

— податкові пільги на інвестиції, що здійснюються в інноваційній сфері;

— розвиток науки та системи вищої освіти;

— законодавчі норми, які стимулюють розвиток науково-дослідної діяльності.

Урядом США ще в 40–50 рр. були визначені технологічні траєкторії інноваційного розвитку, а технологічна політика проводилась у двох напрямках: підтримка фундаментальних досліджень і здійснення прикладних науково-технологічних програм у рамках діяльності окремих федеральних відомств [1, с. 27].

В Японії держава провадить курс подолання технологічного відставання за рахунок: імпорту іноземних технологій, послідовної трансформації структури економіки, поєднання інноваційних факторів із господарським механізмом, підтримки концепції прогнозування, що дозволяє обирати й стимулювати ті технології, які будуть пріоритетними через 10–15 років [2, с. 27]. У країнах Західної Європи використовуються такі податкові пільги, як екстраконцесії (за їх рахунок фірми можуть фінансувати зі своєї податкової бази понад 100 % інноваційних витрат) та податковий кредит, що дозволяє фінансувати лише певний відсоток інновацій.

Фінансування науково-технічних робіт державою в Японії становить 0,58 % ВВП, у США — 0,76 %, Німеччині — 0,79 %, Франції — 0,80 %, Великобританії — 0,55. У Франції пряме фінансування витрат на інновації в провідних фірмах складає 50 %, стільки ж складають безоплатні позички в Німеччині [3, с. 28].

В ЄС використовуються й такі форми стимулювання, як дотації створення фондів упровадження інновацій з урахуванням можливого ризику, зниження державного мита для індивідуальних винахідників (Німеччина, Австрія). За даними експертів, наприкінці 90-х рр. Німеччина, Франція й Великобританія разом узяті витратили стільки ж коштів у сфері інноваційних розробок, як Японія.

Варто відмітити практику безоплатної видачі ліцензій у США на комерційне використання винаходів, формування державної інноваційної інфраструктури, здійснення державними органами моніторингу, прогнозування, експертизи інноваційних проєктів та підтримку шляхом вручен-

ня вченим та інноваторам державних нагород, присвоєння почесних звань.

Системний підхід став запорукою успіху інноваційної політики у Фінляндії: це налагодження перехресних зв'язків між наукою, університетами, підприємствами, промисловими асоціаціями й державними агенціями шляхом стимулювання різноманітних партнерств між ними. Це дозволило досягти пріоритетності інвестицій у НДДКР, ефективної системи координації та співробітництва між НДІ й фінансуючими організаціями.

На відміну від розвинутих країн, в Україні ще не створено національної інноваційної системи, а сама інноваційна діяльність характеризується структурною деформованістю, інституційною неповнотою, неузгодженістю та незбалансованістю технологічних, економічних і соціально-ціннісних аспектів. Інноваційні процеси в Україні не набули достатніх масштабів і не стали суттєвим фактором зростання ВВП.

Економіка України обтяжена інерцією попереднього екстенсивного розвитку. За рівнем конкурентності ринків Україна подібна до США у 1940-х рр. За оцінкою The Global Competitiveness Report 2011–2012, індекс конкурентоспроможності України у 2010 р. впав до 82-го місця одразу. Для порівняння: Ботсвана посіла 80 місце, Казахстан — 72, Сінгапур — 2, Азербайджан — 55, Тринідад і Тобаго — 81, Росія — 66.

Своїми ж «офіційними успіхами» українська економіка насамперед завдячує потужній виробничій та науково-технічній базі, що є спадщиною СРСР, значним запасам природних ресурсів та кваліфікованій робочій силі. Сьогодні вплив цих факторів поступово вичерпується, а країна все частіше стикається з посиленням конкуренції на ринках, де її позиції були традиційно міцними, щоденним подорожчанням сировини та енергоресурсів тощо.

Такий негативний стан речей зумовлений рядом причин, серед яких:

— Технологічна відсталість та відсутність інновацій, що є ахіллесовою п'ятою українських компаній та одним із ключових ризиків економіки. Через це вже через 5–7 років вітчизняна продукція ризикує стати абсолютно неконкурентоспроможною на глобальному рівні. Знижується інноваційна активність промислових підприємств. Частка підприємств, що впроваджували інновації, у 2008 р. становила 10,8 % загальної кількості, тоді як у 2009 р. — цей показник склав 10,7, у 2010 р. — 11,5 % [4].

Загалом у 2010р. створенням і використанням передових виробничих технологій, а також використанням раціоналізаторських пропозицій займалося 1694 підприємства і організації України, більшість яких — промислові підприємства.

Створенням передових виробничих технологій займалися 154 підприємства, майже третина яких зосереджена у м. Києві, 14,3 % — у Дніпро-

петровській, 9,7 % — Харківській, 6,5 % — Донецькій, 5,2 % — Луганській, 4,5 % — Львівській областях; у розрізі видів діяльності майже 40 % — це організації, що займалися дослідженнями і розробками, 28,6 % — підприємства переробної промисловості, 18,2 % — установи освіти [5].

Загальна кількість створених передових виробничих технологій склала 376, у т. ч. 87,8 % — нові для України, 12,2 % — принципово нові. Майже чверть із них створено за державним контрактом, дві третини яких — в організаціях, що займалися дослідженнями і розробками [6].

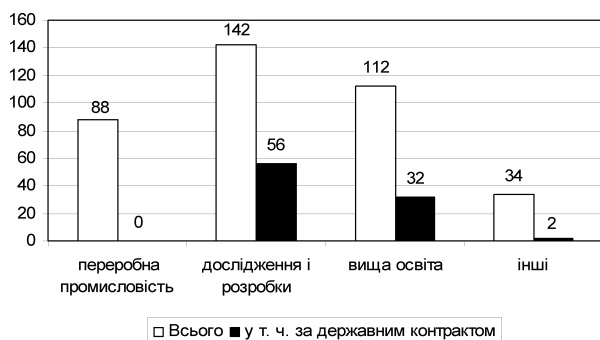

Рис. 1. Розподіл створених передових виробничих технологій за видами діяльності, одиниць.

Джерело: Державний комітет статистики України [7]

У 2010 р. на нові технології було отримано 617 охоронних документів, у т. ч. 166 патентів на винахід, 407 — на корисну модель, 44 — на промисловий зразок; із загальної їх кількості 233 — мають патентну чистоту в інших країнах [8].

— Занизький рівень наукомісткості української продукції, що не перевищує 0,3 % і у десятки разів менше за світовий рівень. Науково-технічний потенціал України майже виключений з економічного процесу держави, знижується частка високотехнологічної продукції у структурі ВВП. У 2010 р. він становив 0,9 %. Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової протягом 2010 рр. не перевищує 3,8 % [9].

— Недосконалість нормативно-правової бази регулювання інноваційної діяльності, поширення практики ігнорування законодавства або зупинення дії статей законів, які стосуються фінансування та стимулювання науково-технічної та інноваційної діяльності.

— Недостатня конкретизація пріоритетних напрямів, визначених Законом України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні». Їх переважна орієнтація на третій і четвертий технологічні уклади, неузгодженість з пріоритетними напрямами науково-технічної діяльності не сприяють розвитку інноваційно орієнтованої економіки.

— Відсутність координації науки та освіти з виробництвом, неефективне використання вітчизняних науково-технічних здобутків, недостатня орієнтація науково-технічної діяльності на

потреби економіки. Університети України не стали центрами підготовки фахівців у сфері інновацій, тоді як, наприклад, у Китаї, стрімко налагоджується активна співпраця з дослідницькими центрами й галузевими відомствами для становлення системи «вузи — наукові дослідження — виробництво». Завдяки такій успішній формі організації, вузи стали головними консультантами середніх і малих промислових підприємств при освоєнні випуску інноваційної продукції. Структурна трансформація науки в Україні не взаємопов'язана і не підпорядкована завданням структурної перебудови національної економіки.

— Занизький рівень фінансування науково-технічної діяльності з Держбюджету, який протягом останніх років не перевищує 0,4 % ВВП при нормі — 1,7 %. Для порівняння, в Японії витрати на здійснення науково-технічних робіт складають 2,98 % ВВП, у США — 2,69 %, у Німеччині — 2,52 %, Франції — 2,13 %, Великобританії — 1,84 %. За ухвалою Барселонського саміту, європейська система освіти і підготовки кадрів має стати еталоном світової якості, а рівень фінансування науково-дослідних розробок країнами ЄС має у 2012 р. сягнути 3 % ВВП. За підсумками цієї зустрічі був зроблений висновок, що освіта і підготовка кадрів відіграють вирішальну роль у досягненні стратегічних цілей ЄС [10, с. 37].

— Неефективне використання наявних фінансових та інвестиційних ресурсів для реалізації державної науково-технічної та інноваційної політики. Розпорошеність бюджетних видатків між їх численними розпорядниками, відсутність ефективного механізму координації використання коштів за бюджетними програмами поглиблює проблему фінансового забезпечення науково-технічної та інноваційної діяльності. Низькими залишаються обсяги державного замовлення на новітні технології, що сягає лише 1 % бюджетного фінансування науки на рік.

— Фізичне та моральне старіння науково-дослідної бази, суттєве погіршення матеріального забезпечення науки через зниження обсягів централізованих капітальних вкладень і недостатнє фінансування науки і освіти. Низьким є рівень якості матеріально-технічного забезпечення ВНЗ і наукових організацій. Лише 2 % наукового обладнання українських науково-технічних установ має рівень сучасних світових стандартів. Згідно з останньою інвентаризацією, із 159,7 тис. од. машин та устаткування обстежених наукових організацій 80,1 % експлуатуються понад 10 років, а тільки 6,4 % — до 5 років [11]. Водночас за світовими стандартами термін використання наукового обладнання складає 5–7 років. Такий стан матеріально-технічної та лабораторної бази наукових установ і ВНЗ не забезпечує проведення наукових досліджень на світовому рівні, не сприяє впровадженню інноваційних освітніх технологій, знижує

конкурентоспроможність випускників на ринку праці, перешкоджає інтеграції української освіти і науки до європейської і світової.

— Зменшення загальної чисельності працівників наукової та науково-технічної сфери, зокрема в галузі технічних наук, та старіння наукових кадрів призводять до втрати наукових шкіл, наукового кадрового потенціалу держави.

— Низький рівень заробітної плати науковців негативно відбивається на престижності наукової діяльності в Україні, призводить до погіршення якісних характеристик освітньої та наукової підготовки кадрового потенціалу, знижує його конкурентоспроможність в умовах зростання інтелектуальної інноваційної складової виробництва.

— Недостатній розвиток інноваційної інфраструктури в країні: технопарків, бізнес-інкубаторів, фондів інноваційних проектів, центрів інжинірингу, венчурного підприємництва, інноваційно-технологічних центрів, офісів з трансферу технологій. Закладеного інституційного підґрунтя явно недостатньо для розвитку означених елементів інфраструктури, хоча зарубіжний досвід доводить, що для держави вони вигідні, оскільки здійснюють інформаційну, технічну та консультативну підтримку новаторів, збільшують масштаби іноземних інвестицій, можливості експорту та валютні надходження, прискорюють темпи зростання наукомістких галузей економіки.

— Нерозвиненість венчурного фінансування як надзвичайно важливої діяльності для підтримки інноваційного розвитку. За фактичної відсутності вітчизняного венчурного капіталу зарубіжні венчурні фонди не зацікавлені у розвитку українських конкурентоспроможних технологій і інвестиції спрямовують до підприємств енергетичної, машинобудівної, будівельної та переробної промисловості, а не у сферу високих технологій.

Нами проведений огляд національних інноваційних систем провідних країн світу, який свідчить про здійснення активної державної підтримки інноваційної діяльності у розвинутих країнах, орієнтацію національної економіки на науково-інноваційний розвиток, державну фінансову підтримку інноваційних процесів, стимулювання інновацій через встановлення пільгового оподаткування, надання кредитів, розвиток науково-дослідної та інноваційної інфраструктури, створення сприятливого інвестиційно-інноваційного клімату. Подібний підхід до розвитку інновацій є характерним і для ряду країн, що розвиваються, таких, наприклад, як Китай і Індія. Особлива увага приділяється сприянню відкриттю і розвитку мережі технологічних парків і бізнес-інкубаторів.

Серед пріоритетних напрямків розвитку інноваційної діяльності для США, Великобританії, Німеччини, Фінляндії та ряду інших розвинутих країн є проведення космічних досліджень, розвиток енергетичної галузі, сфери охорони здоров'я,

біотехнології, інформаційні і комп'ютерні технології. Індійська національна інноваційна система пріоритетні позиції зосередила в галузях інформаційних технологій і програмного забезпечення, розвитку біотехнологій та космічній сфері. Для Китаю провідними є хімічна і нафтохімічна галузь, машинобудування, приладобудування і автоматика, біотехнології і мікробіологія та ін.

Розвиток інвестиційно-інноваційних процесів за останнє десятиліття характеризується активізацією як розвинутих країн світу, так і тих, що розвиваються. Ще у 90-х роках минулого століття на світовому горизонті інноваційних перетворень почали з'являтися нові учасники — країни Азії. Це стало результатом поширення наукових досліджень, інноваційних технологій та патентів у світі.

Для активізації інноваційних процесів в Україні доцільно:

— розробити концепцію розвитку національної інноваційної системи (їх мають, зокрема, Росія, Польща, Чехія, Казахстан) з метою створення конкурентоспроможного сектора досліджень і розробок та забезпечення умов його розширеного відтворення, розвитку інфраструктури інноваційної діяльності, запровадження системи економічних стимулів модернізації економіки на основі технологічних інновацій, підвищення інноваційної культури суспільства. Це сформує умови для ефективної діяльності суб'єктів у сфері створення нових знань і технологій та їх комерційної реалізації та призведе до цілеспрямованих структурно-функціональних змін економіки і зросту частки інноваційного фактора в ВВП;

— відповідно до законодавства забезпечити з 2012 р. фінансування науки у розмірі 1,7 % ВВП, оскільки її фінансування у розмірі у 0,3–0,4 %, здійснюване протягом останніх років, не тільки перешкоджає використанню національного науково-технологічного потенціалу в реалізації інноваційних моделей економічного розвитку, але призводить до його руйнування. Досвід Фінляндії доводить, що знання у відносно короткий термін може стати рушійною силою економічних перетворень. Адже ще наприкінці 70-х років в економіці цієї країни переважали ресурсомісткі галузі, а на початку 90-х рр. вона переживала важкий спад, глибоку банківську кризу та безробіття. Рівномірність підвищення якості освіти серед навчальних закладів різних регіонів Фінляндії призвели до стрімкого економічного розвитку за інноваційним вектором;

— здійснювати підтримку й розвиток інноваційного підприємництва. Для цього, перш за все, слід визначитися з пріоритетними напрямками інноваційного розвитку, а саме здійснити їх скорочення до двох-трьох із збереженням тих, що максимально забезпечені наявним потенціалом країни (виключно галузі п'ятого та шостого укладу), створити умови для активізації їх розвит-

ку, у т. ч. запровадити комерціалізацію результатів наукових досліджень шляхом державних замовлень інноваційних технологій. Це поступово дозволить сформувавши попит на наукові розробки з боку реального сектора економіки;

— фінансування з боку держави після всебічної експертизи обмеженого числа найважливіших базових технологій, що зроблять вирішальний вплив на підвищення інноваційності та наукомісткості виробництва і забезпечать перехід до нового технологічного укладу;

— переглянути та запровадити схеми податкового стимулювання інноваційної діяльності, у тому числі: надання пільг в оподаткуванні тим фірмам, що здійснюють фінансування проектів, які відповідають пріоритетним напрямкам та стратегії інноваційного розвитку держави; передбачити податковий кредит за такими напрямками інноваційної діяльності: витрати на НДДКР, витрати на придбання устаткування для здійснення нової технології, трансфер технологій; розробити відповідну нормативну базу з забезпечення прискореної амортизації для інноваційних підприємств пріоритетних напрямків;

— розширити джерела фінансування цільових програм та технологічної модернізації економіки на основі спеціальних цільових, венчурних фондів, ефективного використання приватних та іноземних інвестицій; залучати іноземні інвестиції для фінансування, у т. ч. шляхом створення вільних економічних зон;

— з метою комерціалізації результатів наукових досліджень, введення їх у господарський обіг, покращення зв'язків між наукою та виробництвом сприяти розвитку інфраструктури інноваційного процесу, включаючи створення загальнонаціонального і регіональних інформаційних фондів інноваційних проектів, технопарків, бізнес-інкубаторів, центрів трансферу технологій інжинірингу, венчурного підприємництва, інноваційно-технологічних центрів та здійснювати підготовку кадрів для інноваційної сфери, у тому числі технічних фахівців, озброєних сучасним інструментарієм для роботи з просування інновацій у виробництво;

— стимулювати розвиток в Україні сучасної національної індустрії венчурного капіталу за допомогою найшвидшого формування державної програми і розробки концепції розвитку сектора вен-

чурних фондів, забезпечення законодавчого регулювання формального та неформального (бізнес-ангелів) секторів венчурного підприємництва.

Висновки та перспективи питання. Використання світового досвіду управління інноваційною діяльністю могло б активізувати інноваційні процеси в Україні. Вибираючи напрями та моделі інноваційного розвитку, слід урахувувати особливості та науково-технічний і ресурсний потенціали регіонів. Особливу увагу слід приділити формуванню регіональних фінансово-промислових комплексів, які не лише мають орієнтуватися на ресурсні можливості регіону, а й бути джерелом його інноваційного розвитку.

Література

1. Будкін В. Державна інноваційна політика: український та зарубіжний досвід / В. Будкін // Дослідження міжнародної економіки : збірник наукових праць. — 2011. — Вип. 1. — С. 25–40.
2. Жихор О. Б. Макро- та мікроекономічні проблеми ринкової системи господарювання / О. Б. Жихор, Т. М. Куценко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vddfa/2011_1/Zhihor.pdf.
3. Будкін В. Державна інноваційна політика: український та зарубіжний досвід / В. Будкін // Дослідження міжнародної економіки : збірник наукових праць. — 2011. — Вип. 1. — С. 25–40.
4. Про соціально-економічне становище України у 2010 році [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/mp/dopovidx/dop122010.zip>.
5. Там само.
6. Там само.
7. Там само.
8. Там само.
9. Там само.
10. Жихор О. Б. Макро- та мікроекономічні проблеми ринкової системи господарювання / О. Б. Жихор, Т. М. Куценко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vddfa/2011_1/Zhihor.pdf.
11. Про соціально-економічне становище України у 2010 році [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/mp/dopovidx/dop122010.zip>.